

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
ЗАХІДНОДОНБАСЬКИЙ ІНСТИТУТ

(назва навчального підрозділу)

КАФЕДРА ПРАВА

(повна назва кафедри, циклової комісії)

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни «Господарський процес»

(назва дисципліни)

на тему: «Сторони в судовому процесі, їх права та обов'язки»

Студента (ки) **Трофіменкова М.Я.**

групи ІН35-9-22- Б1П(4,0д)

напряму підготовки (спеціальності) Право

Керівник, доцент кафедри права Житник М.О.

(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Оцінка:

Національна шкала _____

Кількість балів: ____ ECTS ____

Члени комісії

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

м. Павлоград - 2026р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС СТОРИН У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ.....	7
1.1. Поняття сторін у господарському процесі та їх процесуальна правосуб'єктність.....	7
1.2. Матеріально-правова та процесуальна заінтересованість сторін.....	11
1.3. Реалізація принципу змагальності через процесуальну діяльність сторін.....	15
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СТОРИН У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ.....	19
2.1. Загальна характеристика процесуальних прав сторін.....	19
2.2. Процесуальні обов'язки сторін та правові наслідки їх невиконання.....	22
2.3. Реалізація процесуальних прав сторін у судовій практиці Верховного Суду.....	25
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ СТОРИН У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ.....	29
3.1. Зловживання процесуальними правами сторін та способи їх запобігання.....	29
3.2. Процесуальні санкції як засіб забезпечення належної поведінки сторін...	30
3.3. Напрями вдосконалення правового регулювання статусу сторін у господарському процесі.....	31
ВИСНОВКИ.....	33
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	35

ВСТУП

Ефективне функціонування господарського судочинства є однією з ключових передумов забезпечення стабільності економічних відносин та захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання. Центральне місце у господарському процесі посідають сторони, а саме, позивач і відповідач, оскільки саме через реалізацію ними процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків відбувається змагальний судовий розгляд, формування доказової бази та досягнення мети правосуддя.

Актуальність дослідження правового статусу сторін у господарському процесі зумовлена не лише їх визначальною роллю у судовому розгляді, але й постійним розвитком процесуального законодавства, формуванням нових підходів у судовій практиці, а також необхідністю запобігання зловживанню процесуальними правами. Особливої ваги ці питання набувають у сучасних умовах, коли господарські суди стикаються з підвищеним навантаженням, ускладненням господарських спорів та необхідністю забезпечення балансу між процесуальними правами сторін і принципом розумних строків судового розгляду.

Господарський процесуальний кодекс України закріплює широкий перелік прав і обов'язків сторін, однак їх реалізація на практиці нерідко супроводжується проблемами, пов'язаними з неоднозначним тлумаченням процесуальних норм, різним підходом судів до оцінки процесуальної поведінки сторін та застосуванням заходів процесуального примусу. У зв'язку з цим дослідження правового статусу сторін у господарському процесі потребує не лише формального викладу законодавчих положень, але й комплексного аналізу їх практичного застосування.

Стан наукової розробленості теми. Проблематика правового статусу учасників судового процесу, зокрема сторін, неодноразово ставала предметом наукових досліджень вітчизняних учених у галузі господарського процесуального права. У науковій літературі аналізуються питання поняття сторін у господарському процесі, їх процесуальної правосуб'єктності,

співвідношення матеріально-правового та процесуального статусу, а також реалізації принципу змагальності.

Значний внесок у розробку окремих аспектів правового статусу сторін у господарському процесі зробили такі науковці, як В. В. Комаров, О. О. Бондаренко, М. І. Штефан, С. Я. Фурса, О. Г. Світличний та інші. У їхніх працях розглядаються питання процесуальних прав і обов'язків сторін, участі сторін у доказуванні, меж диспозитивності та ролі суду у забезпеченні балансу інтересів учасників процесу.

Разом із тим, більшість наукових досліджень має переважно теоретичний характер або зосереджується на окремих процесуальних інститутах, не приділяючи достатньої уваги аналізу практичних проблем реалізації процесуальних прав сторін у сучасних умовах господарського судочинства. Недостатньо дослідженими залишаються питання взаємозв'язку процесуальної активності сторін із ефективністю судового розгляду, а також проблеми зловживання процесуальними правами та процесуальних санкцій.

З огляду на це, обрана тема потребує подальшого комплексного дослідження з урахуванням чинного процесуального законодавства та актуальної судової практики Верховного Суду.

Об'єктом дослідження є господарські процесуальні правовідносини, що виникають у зв'язку з реалізацією сторонами своїх процесуальних прав та обов'язків у господарському судочинстві.

Предметом дослідження є правовий статус сторін у господарському процесі, зокрема їх процесуальні права, обов'язки та проблемні аспекти реалізації відповідно до норм Господарського процесуального кодексу України та судової практики.

Метою курсової роботи є аналіз правового статусу сторін у господарському процесі, їх процесуальних прав і обов'язків, а також виявлення проблем застосування відповідних норм законодавства з урахуванням судової практики.

Для досягнення поставленої мети у роботі передбачається вирішення таких завдань:

- дослідити поняття та правовий статус сторін у господарському процесі;
- проаналізувати процесуальні права та обов'язки сторін відповідно до норм Господарського процесуального кодексу України;
- охарактеризувати особливості реалізації процесуальних прав сторін у судовій практиці;
- виявити основні проблемні аспекти реалізації прав і обов'язків сторін у господарському процесі;
- визначити можливі напрями вдосконалення правового регулювання статусу сторін у господарському судочинстві.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання. Зокрема, у роботі використовуються формально-юридичний метод для аналізу норм процесуального законодавства, системний метод для дослідження правового статусу сторін у взаємозв'язку з іншими елементами господарського процесу, а також метод аналізу та синтезу для узагальнення положень наукової літератури і судової практики.

Наукова новизна курсової роботи полягає у комплексному аналізі правового статусу сторін у господарському процесі з акцентом на проблеми практичної реалізації процесуальних прав і обов'язків, а також у поєднанні нормативного та практичного підходів до дослідження відповідних процесуальних інститутів.

У роботі уточнено зміст правового статусу сторін у господарському процесі з урахуванням сучасної судової практики та виявлено основні проблеми реалізації процесуальних прав сторін та зловживання ними. Обґрунтовано доцільність удосконалення окремих процесуальних механізмів з метою забезпечення балансу прав сторін та ефективності господарського судочинства.

Практичне значення курсової роботи полягає в можливості використання її положень і висновків у навчальному процесі, а також у подальших наукових дослідженнях з господарського процесуального права.

Структура роботи включає вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС СТОРІН У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Поняття сторін у господарському процесі та їх процесуальна правосуб'єктність

Категорія сторін у господарському процесі належить до базових понять господарського судочинства, оскільки саме через процесуальну діяльність позивача і відповідача реалізується змагальна форма розгляду справи, визначається предмет судового розгляду та формується доказова база. У чинному Господарському процесуальному кодексі України (далі - ГПК України) сторонами в судовому процесі є позивач і відповідач, а їх коло пов'язане з переліком осіб, які можуть звертатися до господарського суду за захистом прав та інтересів. Нормативне закріплення поняття сторін та їх загальних ознак міститься у ГПК України, де визначено, що позивачем є особа, яка подала позов або в інтересах якої подано позов, а відповідачем – особа, якій пред'явлено позовну вимогу.

Однак формальне визначення позивача і відповідача не вичерпує змісту поняття сторін як процесуального інституту. У доктрині процесуального права традиційно підкреслюється, що сторони, це не просто названі в законі учасники справи, а суб'єкти процесуальних правовідносин, які мають юридичну заінтересованість у результаті спору, наділені комплексом процесуальних можливостей і несуть процесуальні обов'язки. Саме юридична заінтересованість виступає тією ознакою, що відмежовує сторін від інших учасників справи, зокрема від третіх осіб, представників чи експертів. У науковій літературі підкреслюється, що рівність процесуальних можливостей сторін не означає тотожність їхніх прав, адже позивач і відповідач мають різну процесуальну роль, а отже різні спеціальні процесуальні повноваження, що впливають із їхнього процесуального положення. [6, ст.132]

Процесуальна правосуб'єктність сторін у господарському процесі є умовою їх участі в судочинстві та реалізації процесуальних прав. Вона

традиційно охоплює процесуальну правоздатність та процесуальну дієздатність, а в сучасному розумінні також включає процесуальну деліктоздатність тобто здатність нести процесуальні наслідки неналежної поведінки, включно із заходами процесуального примусу і санкціями. Хоча ГПК України не розкриває ці поняття у вигляді окремих дефініцій, їх зміст витікає з системи норм про участь осіб у справі, представництво та наслідки недобросовісної процесуальної поведінки. Важливо, що у господарському процесі процесуальна правосуб'єктність сторін тісно пов'язана зі специфікою суб'єктного складу: значна кількість спорів виникає за участю юридичних осіб, органів влади, органів місцевого самоврядування, а також інших суб'єктів, які діють через свої органи чи представників. Це підсилює вимоги до коректного встановлення того, хто саме є належною стороною, а також до перевірки повноважень особи, яка діє від імені сторони.[6]

У наукових роботах, присвячених процесуальному статусу сторін у господарському процесі, підкреслюється, що «процесуально-правовий статус» сторін не є механічною сумою прав і обов'язків, а являє собою системний правовий інструмент, який забезпечує доступ до правосуддя та ефективність судового захисту. Зокрема, у дослідженнях, що аналізують правосуб'єктність сторін у господарському процесі, акцент робиться на тому, що ідентифікація сторони має не лише формальне, а й практичне значення: помилка у визначенні сторін або їх правосуб'єктності призводить до ускладнення процесу, затягування розгляду та ризику ухвалення рішення, яке не може бути виконане належним чином.

Відповідно до ч. 1 ст. 45 Господарського процесуального кодексу України сторонами у господарському процесі є позивач і відповідач, при цьому позивачем визнається особа, яка подала позов або в інтересах якої подано позов, а відповідачем є особа, до якої пред'явлено позовну вимогу. [2]

Нормативне закріплення статусу сторін у ГПК України свідчить про те, що законодавець пов'язує процесуальне становище сторони насамперед із

наявністю позовної вимоги та участю у змагальному судовому процесі, а не з попередньо встановленою матеріально-правовою правотою.

У науковій доктрині господарського процесуального права В. В. Комаров зазначає, що сторона у судовому процесі є центральним суб'єктом процесуальних правовідносин, оскільки саме через реалізацію її процесуальних прав і обов'язків здійснюється судовий захист порушеного чи оспорюваного права. Учений підкреслює, що процесуальна правосуб'єктність сторін не зводиться до формальної можливості участі у справі, а охоплює здатність сторони активно впливати на перебіг і результат судового розгляду.[6, ст. 96]

Процесуальна правосуб'єктність сторін опосередковано впливає також зі ст. 42 ГПК України, яка закріплює загальні процесуальні права та обов'язки учасників справи. Саме в межах цієї норми сторони реалізують базові процесуальні можливості, що становлять зміст їх правового статусу, зокрема право знайомитися з матеріалами справи, подавати докази, заявляти клопотання та брати участь у судових засіданнях.

М. І. Штефан у своїх працях звертає увагу на те, що процесуальна правосуб'єктність сторони є похідною від загальної правосуб'єктності особи, однак має самостійне значення, оскільки виникає і реалізується виключно у межах процесуальної форми, встановленої законом. Такий підхід дозволяє пояснити, чому особа може бути стороною у процесі навіть за умови, що її матеріально-правові вимоги у подальшому не будуть задоволені судом.[7]

Окремої уваги заслуговує питання співвідношення статусу сторони та статусу учасника справи. ГПК України виокремлює ширшу категорію «учасники справи», встановлюючи для них загальний перелік прав і обов'язків. Саме в межах цієї загальної рамки сторони здійснюють базові процесуальні можливості, включно з доступом до матеріалів справи, поданням доказів, заявленням клопотань, участю у судових засіданнях тощо. Водночас законодавець підкреслює, що сторони користуються рівними процесуальними

правами, а також наділяє їх спеціальними повноваженнями, які не властиві іншим учасникам справи.

Саме тут проявляється одна з важливих методологічних тез: сторона у господарському процесі є носієм «подвійного» статусу. З одного боку, вона входить до кола учасників справи і реалізує загальні процесуальні права. З іншого боку, вона має спеціальні процесуальні можливості, що пов'язані з диспозитивною природою позовного провадження, зокрема можливістю позивача відмовитися від позову, а відповідача, визнати позов, а також іншими процесуальними інструментами, які безпосередньо впливають на рух справи.

На практиці визначення сторін і перевірка їх процесуальної правосуб'єктності є первинною умовою належного судового розгляду. Якщо суд некоректно ідентифікує сторону, це може призвести до порушення принципу справедливого суду в частині можливості особи брати участь у справі, надавати пояснення та докази, заперечувати проти доводів іншої сторони. У господарському процесі ці ризики підсилюються складними корпоративними структурами, багаторівневою системою договорів, участю груп компаній, а також ситуаціями правонаступництва. Відтак доктрина підкреслює, що процесуальний статус сторін слід розглядати в тісному зв'язку із процесуальним правонаступництвом і належністю сторони, оскільки саме ці інститути забезпечують «юридичну безперервність» спору та можливість ефективного захисту права.[7]

Отже, сторони у господарському процесі - це спеціальні учасники справи, які характеризуються юридичною заінтересованістю у результаті спору, наявністю процесуальної правосуб'єктності, комплексом загальних і спеціальних процесуальних прав та обов'язків, а також здатністю нести процесуальні наслідки неналежної поведінки.

1.2. Матеріально-правова та процесуальна заінтересованість сторін

Питання матеріально-правової та процесуальної заінтересованості сторін належить до тих доктринальних проблем, які визначають коректність як теоретичних висновків, так і практичної діяльності суду. Господарський процес є формою судового захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу. У зв'язку з цим позивач, звертаючись до суду, демонструє матеріально-правову заінтересованість: він стверджує, що його право або інтерес порушено або оспорується. Водночас відповідач, як адресат позовної вимоги, також має матеріально-правову заінтересованість, хоча вона проявляється інакше: відповідач прагне уникнути негативних правових наслідків задоволення позову або забезпечити для себе інший правовий результат спору.

Законодавець, формулюючи визначення позивача і відповідача, прямо прив'язує їх статус до позовної вимоги: позивач це той, хто подає позов, а відповідач, той, кому пред'явлено позовну вимогу. Це означає, що процесуальна заінтересованість «виникає» з моменту порушення провадження і фіксується через предмет та підставу позову. Саме тому будь-яке коректне дослідження статусу сторін неможливе без розуміння того, що процесуальний статус є похідним від матеріальних правовідносин, але не тотожним їм.[6]

Доктрина процесуального права наголошує на необхідності розмежовувати матеріально-правовий і процесуальний статус сторін. Матеріально-правовий статус визначається нормами матеріального права і відображає права та обов'язки суб'єкта у відповідних правовідносинах.

Процесуальний статус - це юридична модель поведінки сторони в суді, яка складається з процесуальних прав та обов'язків, визначених процесуальним законом. Проблема полягає в тому, що на стадії відкриття провадження суд ще не встановлює достеменно, чи дійсно позивач є носієм матеріального права, на яке посилається. Процесуальна система передбачає,

що позивач може лише стверджувати про наявність права, а суд з'ясовує це у межах розгляду спору.

Саме тому в доктрині широко застосовується теза про те, що процесуальна правосуб'єктність сторони може існувати навіть тоді, коли матеріально-правова вимога виявляється необґрунтованою. Іншими словами, особа може мати процесуальний статус позивача, навіть якщо суд зрештою відмовить у позові. Такий підхід забезпечує реальний доступ до правосуддя і відповідає логіці судового захисту: процес не може починатися тільки після того, як суд наперед встановить правоту сторони, адже це заперечило б сам сенс судового розгляду як процедури встановлення істини в юридично значущих обставинах. Подібна позиція послідовно відображається в наукових джерелах, які підкреслюють, що правосуб'єктність сторін може бути визнана і за тими особами, які лише вважають себе учасниками матеріальних правовідносин, інакше в багатьох ситуаціях доступ до правосуддя був би фактично заблокований.

Розмежування матеріальної та процесуальної заінтересованості також дозволяє пояснити явище «неналежної сторони» та інститут заміни сторони, які покликані узгодити процесуальну форму з матеріальним змістом спору. Якщо у процесі розгляду з'ясується, що позивач не є носієм спірного права або відповідач не є належним адресатом вимоги, судовий процес потребує корекції суб'єктного складу. При цьому важливо, що така корекція не означає автоматичної «помилки» у процесуальній заінтересованості на момент подання позову: вона демонструє, що матеріальна заінтересованість позивача не підтвердилася або була неправильно окреслена.[6]

Окремий вимір питання заінтересованості пов'язаний із можливістю подання позову в інтересах іншої особи, а також участю органів і осіб, які звертаються до суду для захисту державних або суспільних інтересів. Закон прямо передбачає, що позивачем може бути не лише той, хто подає позов, але й особа, в інтересах якої подано позов. У таких випадках процесуальна модель ускладнюється, оскільки процесуальні права реалізує один суб'єкт, тоді як

матеріальний інтерес належить іншому. Це потребує особливої уважності до питання належного представництва та меж розпорядження предметом спору: не кожна процесуальна дія, допустима для «звичайного» позивача, може бути здійснена суб'єктом, що діє в інтересах іншої особи, без додаткових умов.

Матеріально-правова та процесуальна заінтересованість сторін тісно пов'язані з конструкцією позовного провадження, яка закріплена у Господарському процесуальному кодексі України. Згідно з ч. 1 ст. 162 ГПК України позовна заява повинна містити, зокрема, зміст позовних вимог та обставини, якими позивач їх обґрунтовує.[2] Саме через ці елементи законодавець фіксує матеріально-правову заінтересованість позивача, яка, однак, не ототожнюється з доведеністю його правової позиції.

Процесуальна заінтересованість сторін проявляється з моменту відкриття провадження у справі та полягає у можливості реалізації комплексу процесуальних прав, передбачених ГПК України. Як зазначає О. О. Бондаренко, процесуальна заінтересованість є самостійною юридичною категорією, яка забезпечує доступ особи до правосуддя незалежно від подальшої оцінки її матеріально-правових вимог судом. Учений наголошує, що саме завдяки такій конструкції судовий процес виконує свою основну функцію вирішення спору, а не попереднє «фільтрування» правомірності вимог без судового розгляду.[11]

Важливе значення для розмежування матеріальної та процесуальної заінтересованості має інститут заміни неналежної сторони, який закріплений у ст. 48 ГПК України. Ця норма дозволяє суду усунути невідповідність між процесуальним статусом сторони та її матеріально-правовим становищем без припинення провадження у справі, що підтверджує автономність процесуальної форми від матеріально-правового змісту спору.

С. Я. Фурса у своїх дослідженнях підкреслює, що можливість корекції складу сторін у процесі є проявом принципу доступу до правосуддя та гарантією ефективного судового захисту, оскільки помилка у визначенні

сторони не повинна автоматично позбавляти особу права на розгляд справи судом.[8]

Питання заінтересованості сторін не можна відривати і від категорії добросовісності процесуальної поведінки. У чинному ГПК України закріплено вимогу добросовісного користування процесуальними правами та неприпустимість їх зловживання. З одного боку, ця норма спрямована на підтримку ефективності процесу й запобігання штучному затягуванню справи. З іншого боку, вона прямо впливає на реалізацію заінтересованості: процесуальна заінтересованість сторони має правомірний характер лише тоді, коли сторона використовує надані їй інструменти для захисту права, а не для створення процесуальних перешкод іншому учаснику чи для тиску на суд.

У доктрині диспозитивності підкреслюється, що процесуальна заінтересованість сторін проявляється не тільки в поданні позову або заперечень, але й у можливості визначати межі судового розгляду. Диспозитивність як принцип означає, що саме сторонам належить ініціатива у запуску процесу, визначенні предмета та підстав позову, а також у здійсненні низки процесуальних дій, що впливають на результат спору. Наукові дослідження принципу диспозитивності у судочинстві звертають увагу на те, що диспозитивність є не «абсолютною свободою», а нормативно обмеженою можливістю розпоряджатися процесуальними засобами у межах, установлених законом і цілями правосуддя.

Враховуючи вищевикладене, можливо зробити наступний висновок, матеріально-правова та процесуальна заінтересованість сторін є взаємопов'язаними, але не тотожними категоріями. Матеріально-правова заінтересованість визначає сутність спору, тоді як процесуальна заінтересованість забезпечує можливість реалізації права на судовий захист. Їх розмежування дозволяє коректно пояснити процесуальні інститути, пов'язані зі складом сторін, заміною сторони, правонаступництвом і межами диспозитивності.

1.3. Реалізація принципу змагальності через процесуальну діяльність сторін

Принцип змагальності є однією з ключових засад сучасного господарського процесу. Його зміст полягає у тому, що сторони самостійно визначають позицію у справі, надають докази, обґрунтовують свої вимоги та заперечення, а суд створює умови для реалізації сторонами процесуальних прав і, зберігаючи неупередженість, ухвалює рішення на підставі досліджених доказів. У господарському процесі принцип змагальності набуває особливої ваги з огляду на професійний характер багатьох учасників спорів і необхідність процесуальної дисципліни.

Нормативний зміст змагальності проявляється через комплекс процесуальних прав учасників справи, передбачених ГПК України. Закон закріплює процесуальні можливості, що забезпечують реальну «процесуальну рівність»: доступ до матеріалів справи, подання доказів, участь у судових засіданнях, надання пояснень, заявлення клопотань, подання заперечень, участь у дослідженні доказів тощо. Змагальність не може існувати без таких процедурних інструментів: якщо сторона не має можливості представити докази та аргументи, або якщо інша сторона не може ознайомитися з ними і надати заперечення, змагальний процес перетворюється на формальність.[7]

Водночас сучасна змагальність у процесі не означає пасивності суду. Однією з центральних проблем теорії і практики є пошук балансу між активною роллю суду у керівництві процесом і принципом змагальності. У наукових публікаціях, присвячених співвідношенню судового керівництва і змагальності, підкреслюється, що надмірна активність суду може розмити межі неупередженості, а надмірна пасивність може призвести до неефективності процесу і створити умови для зловживань з боку сторін. Саме тому змагальність слід розуміти як принцип, який існує не «замість» судового керівництва, а у взаємодії з ним: суд має забезпечити процесуальний порядок і рівність можливостей, але не підміняти собою доказову активність сторін.

Ця взаємодія особливо виразно проявляється в інституті доказування. У змагальному процесі саме сторони несуть основний тягар доказування та процесуальної ініціативи. Водночас суд зобов'язаний контролювати допустимість і належність доказів, забезпечувати дотримання строків, вирішувати питання щодо процесуальних заяв та клопотань. Якщо сторони здійснюють свою доказову діяльність добросовісно, змагальність працює як механізм встановлення обставин справи через конфлікт аргументів. Якщо ж процесуальні права використовуються не як засіб захисту, а як інструмент затягування розгляду чи створення перешкод, змагальність втрачає своє призначення.

Саме з цією метою ГПК України містить принципово важливу норму щодо неприпустимості зловживання процесуальними правами, яка покладає на суд обов'язок реагувати на недобросовісну поведінку. Наявність такої норми демонструє, що законодавець розуміє змагальність не як «право робити що завгодно», а як процесуальну свободу, обмежену вимогами добросовісності та цілями правосуддя. У практичному вимірі це означає, що сторона, яка формально здійснює процесуальні дії, але робить це з недобросовісною метою, може зіткнутися із процесуальними наслідками, зокрема відмовою у задоволенні клопотання, застосуванням заходів процесуального примусу або іншими реакціями, передбаченими процесуальним законом.[14]

Змагальність також тісно пов'язана з диспозитивністю, адже сторони визначають межі спору та можуть впливати на рух справи. Зокрема, ГПК України підкреслює рівність процесуальних прав сторін і встановлює спеціальні повноваження, які є класичними проявами диспозитивності: можливість відмови від позову, визнання позову, зміни предмета чи підстав позову у встановлених межах тощо. У науковій площині диспозитивність розглядають як нормативну засаду, що забезпечує реалізацію автономії волі сторін у процесі, але одночасно встановлює рамки, покликані охороняти публічний інтерес у справедливому та ефективному правосудді.

Належне функціонування змагальності залежить і від того, наскільки сторони розуміють свій процесуальний статус та обов'язки. Процесуальні обов'язки учасників справи, хоча й часто сприймаються як “додаток” до прав, фактично утворюють фундамент процесуальної дисципліни. Загальні обов'язки учасників справи закріплені у ГПК України в межах загального статусу учасників справи. Їх сенс полягає в тому, що змагальність не може бути ефективною без належного виконання сторонами обов'язку добросовісної поведінки, подання доказів у визначені строки, належного повідомлення суду про обставини, які мають значення для справи. Наукові дослідження процесуальних обов'язків у споріднених процесуальних галузях підкреслюють, що обов'язки сторін спрямовані не на обмеження права на захист, а на забезпечення ефективності судочинства та реальної рівності можливостей. [10]

Принцип змагальності у господарському процесі закріплений у ст. 13 ГПК України, відповідно до якої судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін, а суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створює умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав. Зміст цієї норми свідчить про те, що законодавець розглядає змагальність не як пасивну роль суду, а як процесуальну модель, у якій активність сторін поєднується з процесуальним керівництвом суду.

У цьому контексті особливого значення набуває ст. 43 ГПК України, яка встановлює обов'язок учасників справи добросовісно користуватися процесуальними правами та забороняє їх зловживання. Наявність такої норми, на думку О. Г. Світличного, є доказом еволюції змагальності від формальної рівності сторін до моделі «відповідальної змагальності», у межах якої свобода процесуальної поведінки поєднується з юридичною відповідальністю за її наслідки.[10]

Наукові підходи до співвідношення змагальності та диспозитивності розкриваються у працях В. В. Комарова, який зазначає, що диспозитивність є формою прояву змагальності, але не може розглядатися як абсолютна

автономія сторін. Межі диспозитивних повноважень сторін визначаються не лише їхнім інтересом, але й публічною функцією судочинства, спрямованою на забезпечення справедливого та ефективного розгляду господарських спорів.[6]

Таким чином, аналіз норм чинного ГПК України у поєднанні з позиціями провідних учених-процесуалістів свідчить про те, що принцип змагальності у господарському процесі реалізується через активну і водночас відповідальну процесуальну діяльність сторін, яка перебуває під контролем суду та обмежується вимогами добросовісності.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що принцип змагальності реалізується не декларативно, а через конкретні процесуальні механізми: статус сторін, їхні загальні та спеціальні права, обов'язки, правила доказування, судове керівництво процесом і механізми протидії недобросовісній процесуальній поведінці. Ефективність змагальності залежить від балансу між автономією сторін у здійсненні процесуальних прав і необхідністю забезпечення судом процесуального порядку та справедливості.

РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

2.1. Загальна характеристика процесуальних прав сторін

Процесуальні права сторін у господарському процесі становлять нормативно визначений інструментарій, за допомогою якого позивач і відповідач реалізують право на судовий захист, формують межі спору та впливають на перебіг судового розгляду. Для належного розуміння цих прав принциповим є те, що ГПК України вибудовує їх у двох “поверхах” правового регулювання: загальні права та обов'язки учасників справи, закріплені у ст. 42 ГПК України, і спеціальні процесуальні права та обов'язки сторін, зафіксовані у ст. 46 ГПК України. [2]

Загальний пласт процесуальних прав регламентовано у ст. 42 ГПК України та відображає базову логіку змагального судочинства. Сторона має доступ до матеріалів справи, право бути почутою, подавати докази, заявляти клопотання та заперечення, брати участь у дослідженні доказів, а також оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках. У господарському процесі такий підхід набуває особливого значення, оскільки спори часто є документально складними, потребують активної доказової роботи й процесуальної дисципліни.

Спеціальні права сторін ст. 46 ГПК України розкривають диспозитивну природу позовного провадження. Закон закріплює рівність процесуальних прав сторін, але водночас підкреслює специфіку процесуальних ролей позивача і відповідача, встановлюючи для них відмінні механізми розпорядження предметом спору.[2] Так, позивач має можливість відмовитися від позову, а відповідач визнати позов на будь-якій стадії судового процесу, що демонструє нормативне визнання автономії волі сторін у межах процесуальної форми. Водночас диспозитивність у господарському процесі не є абсолютною: її межі визначаються як процесуальними гарантіями іншої сторони, так і публічною функцією суду забезпечити законність та

справедливість. Саме тому такі процесуальні дії, як відмова від позову чи визнання позову, не зводяться до «приватної угоди» сторін. Вони вимагають процесуальної оцінки судом і здійснюються за правилами, встановленими ГПК України.

У доктрині господарського процесуального права підкреслюється, що права сторін не слід трактувати як статичний перелік дозволених дій. Їх правова природа є функціональною: кожне право спрямоване на досягнення конкретної мети процесу встановлення обставин, забезпечення рівності процесуальних можливостей, концентрацію доказового матеріалу, недопущення зволікань. У навчальній і науковій літературі з господарського процесу акцентується, що права сторін у змагальному процесі «працюють» лише за умови їх активної реалізації, а пасивність сторони у доказуванні може мати наслідком програш спору не тому, що суд «підтримав іншу сторону», а тому, що процесуальна модель покладає на сторону ризик недоведеності її тверджень.

Ця теза прямо відображена і в законі через інститут доказування. За змістом ст. 74 ГПК України кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. У цьому формулюванні концентрується ключова ідея процесуальної відповідальності сторін за власну позицію: процесуальні права не лише дозволяють стороні діяти, а й створюють для неї обов'язок діяти належно, якщо вона прагне успіху в спорі. Звідси випливає, що право сторони подавати докази за ст. 42 ГПК України логічно доповнюється нормативною вимогою подавати їх своєчасно й у спосіб, визначений законом у ст. 80 ГПК України. [2]

Своєчасність реалізації процесуальних прав у господарському процесі має не декоративний, а структурний характер. Стаття 80 ГПК України, встановлюючи правила подання доказів, фактично втілює принцип концентрації доказів: позивач повинен подати докази разом із позовною заявою, а відповідач разом із відзивом; докази, подані з порушенням установлених строків, можуть бути не прийняті судом, якщо сторона не

обґрунтує неможливість подання їх у встановлений строк з причин, що від неї не залежали. Сторона не може будувати стратегію на нескінченному додаванні доказів, оскільки процесуальний закон стимулює вчасне розкриття доказового матеріалу й зменшує можливості для тактичного затягування.

З позиції теорії процесуального права права сторін не можна аналізувати у відриві від принципу добросовісності. ГПК України закріплює вимогу добросовісного користування процесуальними правами і неприпустимість їх зловживання, ст. 43 ГПК України. [2]

Окремим виміром процесуальних прав сторін є їх зв'язок із витратами процесу. Хоча судові витрати традиційно сприймаються як фінансовий елемент процесу, вони прямо впливають на поведінку сторін і на стратегію реалізації процесуальних прав. За загальним правилом розподіл судових витрат здійснюється залежно від результату розгляду справи, а у випадках, передбачених законом, суд може відступити від загальних правил з урахуванням процесуальної поведінки сторін. Таким чином, процесуальні права сторони корелюють із ризиком процесуальних витрат: чим менш добросовісною та менш дисциплінованою є поведінка, тим більша ймовірність негативних фінансових наслідків.[9]

Процесуальні права сторін у господарському процесі слід розуміти як системний юридичний інструментарій, який поєднує загальні права учасників справи, ст. 42 ГПК України, спеціальні диспозитивні повноваження сторін, ст. 46 ГПК України, доказову ініціативу і ризик недоведеності ст. 74 ГПК України, а також вимогу добросовісності й заборону зловживань ст. 43 ГПК України. Саме у цій взаємодії проявляється реальна правова природа процесуальних прав сторін як механізму забезпечення ефективного судового захисту.

2.2. Процесуальні обов'язки сторін та правові наслідки їх невиконання

Процесуальні обов'язки сторін у господарському процесі є не менш значущими, ніж процесуальні права, оскільки саме обов'язки формують процесуальну дисципліну та гарантують, що змагальна модель не перетвориться на некероване протистояння, де процес використовують як інструмент тиску або затягування. На нормативному рівні обов'язки сторін проявляються через загальні обов'язки учасників справи, закріплені у ст. 42 ГПК України, а також через спеціальні обов'язки, що випливають із інших норм Кодексу насамперед з інститутів доказування, процесуальних строків і процесуального примусу.

Загальні обов'язки учасників справи у ст. 42 ГПК України побудовані як вимоги належної процесуальної поведінки. Законодавець виходить із того, що сторона не лише користується правами, а й зобов'язана поводитися так, щоб процес залишався інструментом правосуддя: виявляти повагу до суду та інших учасників, сприяти всебічному, повному та об'єктивному розгляду справи, виконувати процесуальні рішення суду. В господарському процесі така вимога має особливу вагу через високу вартість часу: затягування спору часто означає блокування активів, неможливість виконання контрактів, зростання фінансових ризиків.

Поряд із загальними обов'язками, Кодекс встановлює й обов'язки, пов'язані із доказуванням. Стаття 74 ГПК України формулює основне правило розподілу процесуального тягаря: сторона повинна доводити обставини, на які посилається. Обов'язок доказування не означає, що сторона зобов'язана довести свою позицію; він означає, що сторона несе ризик недоведеності: якщо вона не подасть належних і допустимих доказів, суд не може заповнити цю прогалину замість сторони, і процесуальний результат буде негативним.[2]

Особливе значення для дисципліни доказування мають приписи ст. 80 ГПК України. Вони встановлюють обов'язок подання доказів у визначений

момент процесу та закріплюють можливість неприйняття доказів, поданих із порушенням строків, якщо сторона не обґрунтує причин, що не залежали від неї. Юридичний сенс цієї норми полягає у створенні балансу: з одного боку, сторона має процесуальну свободу подати докази, з іншого вона зобов'язана реалізувати цю свободу добросовісно й своєчасно, не перетворюючи процес на долучення матеріалів. Таким чином, право на доказування і обов'язок доказування з'єднуються в один функціональний комплекс, що забезпечує ефективність судочинства.[11]

Процесуальні обов'язки сторін слід також розуміти через призму ст. 43 ГПК України, яка встановлює вимогу добросовісного користування процесуальними правами і прямо забороняє їх зловживання. На відміну від багатьох декларативних норм, ця стаття в господарському процесі має практично-орієнтований характер: вона не лише визначає стандарт поведінки, а й зобов'язує суд вживати заходів для запобігання зловживанням. У матеріалах Верховного Суду, присвячених зловживанню процесуальними правами, звертається увага, що зловживання може проявлятися в діях, які формально відповідають процесуальній формі, але за змістом спрямовані на протиправні процесуальні цілі, зокрема затягування розгляду чи створення перешкод опоненту.

Наукова думка також розвиває цей підхід, описуючи зловживання як деформацію процесуального права, коли право використовується не для захисту, а для руйнування процесуальної рівноваги. У дослідженнях В. Рєзнікової проблема зловживання процесуальними правами у господарському судочинстві розкривається як системне явище, що потребує поєднання процесуальних санкцій, судового керівництва процесом і чітких критеріїв оцінки поведінки сторін. [9] Такий підхід є важливим методологічно: він показує, що обов'язки сторін це не «моральні заклики», а юридичні рамки, необхідні для ефективного здійснення правосуддя.

Правові наслідки невиконання процесуальних обов'язків у господарському процесі мають кілька рівнів. Перший рівень процесуально-

результативний, а саме недоведеність обставин, пропуск строків подання доказів, неналежне обґрунтування клопотань може призвести до відмови у позові або відхилення заперечень. Такий наслідок логічний: він пов'язаний не з покаранням, а з природою змагального процесу, де суд вирішує справу на основі того, що подали сторони.

Другий рівень це процесуально-каральний у вузькому сенсі: заходи процесуального примусу. Глава 9 ГПК України визначає, що заходи процесуального примусу застосовуються судом для спонукання до виконання правил у суді, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживань і запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства ст. 131 ГПК України.[2] Нормативне формулювання прямо вказує на ціль примусу: це не помста і не репресія, а забезпечення процесу як дієвого механізму. Найпоширенішим інструментом примусу є штраф ст. 135 ГПК України, що застосовується судом ухвалою у випадках, визначених Кодексом.

Практична логіка застосування штрафу полягає у стимулюванні належної процесуальної поведінки. У сучасній практиці акцент робиться на тому, що штраф має бути співмірним і спрямованим на забезпечення процесу. Так, у повідомленнях про позиції Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду наголошено, що надмірний штраф без урахування фінансового стану не стимулює виконання процесуальних обов'язків і не повинен перетворюватися на каральний фінансовий тягар; його мета саме забезпечення належного процесуального порядку. Це важливо і для наукового аналізу: процесуальний примус у господарському процесі є інструментом, що має одночасно гарантувати ефективність судочинства і не порушувати принцип пропорційності.

Третій рівень наслідків пов'язаний із судовими витратами. Розподіл витрат є не лише фінальним елементом рішення, а й механізмом впливу на поведінку сторін. Стаття 129 ГПК України закріплює загальне правило розподілу витрат залежно від результату спору, але судова практика

підкреслює, що у певних випадках поведінка сторони може впливати на вирішення питання про розподіл витрат. Таким чином, недобросовісність або процесуальна недисциплінованість може мати не лише процесуально-організаційні, а й фінансові наслідки.

У підсумку, процесуальні обов'язки сторін у господарському процесі слід розуміти як нормативно визначені вимоги належної процесуальної поведінки, що забезпечуються поєднанням: ризику недоведеності ст. 74 ГПК України, строкової дисципліни доказування ст. 80 ГПК України, заборони зловживання правами ст. 43 ГПК України, а також процесуального примусу ст. 131, 135 ГПК України і фінансових наслідків у вигляді судових витрат ст. 129 ГПК України.

2.3. Реалізація процесуальних прав сторін у судовій практиці Верховного Суду

Судова практика Верховного Суду відіграє ключову роль у конкретизації процесуальних прав сторін, оскільки саме у практичному вимірі проявляється різниця між формальним і реальним правом. У господарському процесі це особливо помітно на прикладі інститутів добросовісності, доказування, строків і процесуального примусу, де загальні формули закону потребують тлумачення через конкретні ситуації.

Одним із найсуттєвіших практичних векторів є розуміння й застосування ст. 43 ГПК України. Верховний Суд послідовно виходить із того, що заборона зловживання процесуальними правами є не формальністю, а процесуальним стандартом, який суди мають застосовувати для збереження ефективності та справедливості судового розгляду. У методичних і навчальних матеріалах Верховного Суду щодо господарського процесу підкреслюється, що зловживання проявляється через поведінку, яка формально може виглядати процесуально допустимою, але за метою і

наслідками спрямована на перешкоджання здійсненню правосуддя, і що суд зобов'язаний реагувати на такі ситуації процесуальними засобами.

У практиці Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду показовою є постанова від 12.03.2019 у справі № 918/361/18, у якій суд роз'яснив прикладову природу ст. 43 ГПК України щодо зловживання процесуальними правами. Суд виходив із того, що процесуальні обмеження на окреме апеляційне оскарження певних ухвал встановлені з метою ефективного здійснення правосуддя і не позбавляють сторону права на апеляційний перегляд загалом, а лише відтермінують його до ухвалення рішення у справі.[4]

Відтак подання скарг на процесуальні акти, які не підлягають окремому оскарженню, може розцінюватися як поведінка, що суперечить завданню господарського судочинства й відповідає критеріям зловживання процесуальними правами у розумінні ст. 43 ГПК України. Така позиція має суттєве прикладне значення, оскільки підтверджує: формальна подача процесуального документа ще не гарантує його правомірності, вирішальним є процесуальна мета та вплив на ефективність і строки розгляду.

Показовим є й напрям практики щодо процесуального штрафу як засобу забезпечення виконання процесуальних обов'язків. З огляду на зміст ст. 131 і ст. 135 ГПК України штраф призначений не для покарання, як такого, а для забезпечення процесу. Саме тому у сучасних висновках Касаційного господарського суду акцентується, що розмір штрафу має бути співмірним і враховувати фактичні обставини, включно з фінансовим станом особи; надмірний штраф не досягає стимулюючої мети й ризикує перетворитися на каральний тягар, що суперечить природі процесуального примусу. Цей підхід є важливим для наукового висновку: судова практика закріплює стандарт пропорційності навіть там, де закон задає лише рамку, а не детальний алгоритм.

Окрему лінію судової практики формує застосування процесуального примусу, зокрема штрафу. У цьому контексті важливою є постанова

Верховного Суду (КГС) від 22.12.2025 у справі № 910/15398/18, де суд наголосив на функціональному призначенні штрафу за ст. 135 ГПК України: він має бути не каральним, а стимулюючим інструментом забезпечення належного перебігу процесу. Верховний Суд прямо пов'язав розмір штрафу з принципом пропорційності та необхідністю оцінювати реальні майнові можливості особи, до якої застосовується примус. Сутність правової позиції зводиться до того, що надмірний штраф, накладений без оцінки фінансового стану, може втратити стимулюючу мету процесуального примусу й перетворитися на надмірний тягар, який не сприяє виконанню процесуальних обов'язків.[5] Це узгоджується з загальними положеннями про процесуальний примус ст. 131 ГПК України та конкретним механізмом штрафу ст. 135 ГПК України і посилює вимогу до суду мотивувати не лише факт підстав для примусу, а й співмірність обраної санкції.

Окрема група практичних питань пов'язана із доказуванням і строками подання доказів. Верховний Суд у своїх навчальних матеріалах з доказування у господарському процесі підкреслює значення ст. 74 ГПК України як основи розподілу обов'язку доказування й наголошує на взаємозв'язку цього обов'язку з вимогами належності й допустимості доказів, а також зі строковою дисципліною подання доказів, що закріплена у ст. 80 ГПК України. У практичному вимірі це означає, що сторона має будувати свою позицію як юридично, так і доказово вже на ранніх стадіях процесу, інакше вона може зіткнутися з ситуацією, коли доказ не буде прийнятий судом через несвоєчасність його подання, якщо відсутні поважні причини.[2]

Не менш важливим є практичний аспект процесуальних прав сторін у площині судових витрат. В інформаційних повідомленнях судів та аналітичних оглядах, що ґрунтуються на позиціях Верховного Суду, підкреслюється значення правил ст. 129 ГПК України як механізму справедливого розподілу витрат, а також можливість врахування процесуальної поведінки сторін при вирішенні питання про витрати на правничу допомогу та інші витрати, пов'язані з розглядом справи. Для сторін

це означає, що реалізація процесуальних прав має бути не лише формально правомірною, а й процесуально сумлінною, інакше фінальний процесуальний результат може включати додаткові фінансові наслідки.

Таким чином, судова практика Верховного Суду у сфері процесуальних прав і обов'язків сторін формує низку ключових стандартів: стандарт добросовісного процесуального користування правами, стандарт концентрації доказів і відповідальності за доказування, а також стандарт пропорційності при застосуванні процесуального примусу і розподілі судових витрат. У сукупності ці стандарти перетворюють абстрактні норми ГПК України на практично дієвий механізм, який забезпечує рівність процесуальних можливостей сторін і ефективність господарського судочинства.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ СТОРІН У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

3.1. Зловживання процесуальними правами сторін та способи їх запобігання

Однією з найбільш дискусійних проблем сучасного господарського судочинства є зловживання процесуальними правами сторонами, що істотно впливає на ефективність розгляду справ та дотримання принципу розумних строків. Чинний Господарський процесуальний кодекс України, закріплюючи у ст. 43 обов'язок добросовісного користування процесуальними правами, водночас не надає вичерпного визначення поняття зловживання, що зумовлює необхідність його доктринального та практичного осмислення.

У науковій літературі зловживання процесуальними правами розглядається як форма неправомірної поведінки сторони, за якої процесуальні можливості використовуються всупереч завданню судочинства. В. В. Комаров зазначає, що зловживання не завжди проявляється у прямому порушенні процесуальних норм, а часто має характер формально допустимих дій, які за своїм змістом спрямовані на затягування розгляду справи або створення перешкод іншій стороні.[6] Подібний підхід дозволяє розмежувати активну процесуальну позицію сторони та недобросовісне використання процесуальних інструментів.

Господарський процес як змагальна і диспозитивна форма судочинства створює об'єктивні передумови для зловживань, оскільки сторони самостійно визначають стратегію захисту своїх інтересів. На практиці це може проявлятися через подання численних клопотань без належного обґрунтування, повторне заявлення аналогічних процесуальних вимог, ініціювання необґрунтованих процесуальних спорів або несвоєчасне подання

доказів. Сукупний ефект таких дій полягає у штучному ускладненні процесу та порушенні балансу процесуальних можливостей сторін.

Запобігання зловживанням процесуальними правами можливе лише за умови активної ролі суду в оцінці процесуальної поведінки сторін. Стаття 43 ГПК України не лише забороняє зловживання, а й покладає на суд обов'язок реагувати на такі дії шляхом застосування передбачених законом процесуальних заходів. У цьому аспекті важливою є єдність підходів судової практики, оскільки різне тлумачення критеріїв зловживання може призводити до правової невизначеності та зниження превентивного ефекту норми.

Таким чином, проблема зловживання процесуальними правами у господарському процесі має системний характер і потребує не лише формального нормативного закріплення заборон, а й послідовної правозастосовної практики, орієнтованої на забезпечення ефективності судового захисту.

3.2. Процесуальні санкції як засіб забезпечення належної поведінки сторін

Важливим інструментом впливу на процесуальну поведінку сторін у господарському процесі є процесуальні санкції, передбачені главою 9 ГПК України. Їх правова природа полягає не у покаранні сторони як такому, а у забезпеченні належного перебігу судового процесу та дотриманні процесуальної дисципліни.

Згідно зі ст. 131 ГПК України заходи процесуального примусу застосовуються судом з метою спонукання учасників процесу до виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживань та запобігання створенню перешкод у здійсненні судочинства. Центральне місце серед таких заходів посідає процесуальний штраф, порядок застосування якого визначено у ст. 135 ГПК України.[2] Юридичний сенс цієї санкції полягає у формуванні для сторін чіткої процесуальної мотивації діяти добросовісно і в межах закону.

У науковій доктрині звертається увага на те, що ефективність процесуальних санкцій залежить від їх співмірності та обґрунтованості. В. Рєзнікова зазначає, що надмірно формальне або, навпаки, надто обережне застосування процесуального примусу нівелює його превентивний потенціал. З одного боку, необґрунтовані санкції можуть порушувати принцип справедливого суду, з іншого, їх відсутність у разі очевидної недобросовісної поведінки сторін створює умови для повторних зловживань.

Судова практика Верховного Суду розвиває підхід, за яким процесуальні санкції повинні застосовуватися з урахуванням конкретних обставин справи, характеру порушення та поведінки сторони в цілому. Такий підхід дозволяє забезпечити баланс між завданням процесуального примусу та принципом пропорційності, що є фундаментальним для сучасного процесуального права.

Отже, процесуальні санкції у господарському процесі слід розглядати як елемент комплексного механізму забезпечення належної процесуальної поведінки сторін, ефективність якого залежить від послідовності та виваженості їх застосування судами.

3.3. Напрями вдосконалення правового регулювання статусу сторін у господарському процесі

Аналіз проблем реалізації процесуальних прав і обов'язків сторін у господарському процесі свідчить про необхідність подальшого вдосконалення як нормативного регулювання, так і практики його застосування. Удосконалення статусу сторін не повинно зводитися до розширення переліку процесуальних прав або посилення санкцій, а має бути спрямоване на формування збалансованої моделі процесуальної поведінки.

У наукових дослідженнях підкреслюється, що ключовим напрямом удосконалення є розвиток чітких стандартів добросовісної процесуальної поведінки. О. Г. Світличний зазначає, що саме передбачуваність правових

наслідків процесуальних дій сторін є основним чинником зменшення зловживань. У цьому контексті важливу роль відіграє узагальнення практики Верховного Суду та формування стабільних правових позицій щодо застосування ст. 43 ГПК України.[10]

Не менш значущим є удосконалення механізмів концентрації доказів та строкової дисципліни. Чітке і послідовне застосування положень ст. 74 і 80 ГПК України сприяє підвищенню відповідальності сторін за свою процесуальну позицію та зменшує можливості для тактичного затягування процесу. Водночас суд має зберігати гнучкість у випадках, коли несвоєчасне подання доказів зумовлене об'єктивними обставинами, що відповідає принципу справедливості судового розгляду.

Практичне вдосконалення статусу сторін також пов'язане з підвищенням ролі судових витрат як регулятора процесуальної поведінки. Послідовне врахування процесуальної поведінки сторін при вирішенні питання про розподіл судових витрат відповідно до ст. 129 ГПК України може слугувати ефективним економічним стимулом для добросовісної участі у процесі.

У підсумку можна стверджувати, що вдосконалення правового регулювання статусу сторін у господарському процесі повинно здійснюватися шляхом поєднання нормативних засобів, доктринальних напрацювань та сталої судової практики. Лише за таких умов процесуальні права і обов'язки сторін виконуватимуть своє призначення як інструмент ефективного, справедливого та передбачуваного судового захисту.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження процесуального статусу сторін у господарському процесі дозволяє зробити висновок про те, що ефективність судового захисту значною мірою залежить не лише від повноти нормативного регулювання, а й від належної реалізації процесуальних прав і обов'язків сторонами та послідовності судової практики. Чинний Господарський процесуальний кодекс України створює достатню нормативну основу для змагального та диспозитивного судочинства, однак практична реалізація цих засад потребує постійного вдосконалення.

Практичне значення має висновок про те, що процесуальні права сторін у господарському процесі не можуть розглядатися ізольовано від процесуальних обов'язків і принципу добросовісності. Формальна наявність широкого спектра процесуальних можливостей без ефективних механізмів протидії зловживанням призводить до затягування розгляду справ, порушення розумних строків і зниження довіри до судового захисту. У цьому контексті особливу роль відіграє послідовне застосування судами положень ст. 43 ГПК України, що має перетворити заборону зловживання процесуальними правами з декларативної норми на реальний інструмент процесуального балансу.

Практика застосування правил доказування свідчить про необхідність посилення ролі принципу концентрації доказів. Чітке дотримання положень ст. 74 і 80 ГПК України сприяє підвищенню відповідальності сторін за формування своєї процесуальної позиції та зменшенню можливостей для тактичного затягування процесу. Водночас судова практика має виробити стабільні критерії оцінки поважності причин несвоєчасного подання доказів, що дозволить зберегти баланс між процесуальною дисципліною та правом на ефективний судовий захист.

Практичним напрямом удосконалення господарського судочинства є також активніше використання процесуальних санкцій як засобу забезпечення належної поведінки сторін. Застосування процесуального штрафу відповідно

до ст. 135 ГПК України має здійснюватися з урахуванням принципу пропорційності та фактичних обставин справи, що відповідає правовим позиціям Верховного Суду. Такий підхід дозволяє використовувати процесуальний примус не як каральний механізм, а як ефективний засіб запобігання повторним порушенням процесуальної дисципліни.

Окремого практичного значення набуває інститут розподілу судових витрат. Послідовне врахування процесуальної поведінки сторін при вирішенні питання про судові витрати відповідно до ст. 129 ГПК України може слугувати дієвим економічним стимулом для добросовісної участі у процесі. Передбачуваність таких наслідків сприятиме формуванню відповідальної процесуальної поведінки суб'єктів господарювання.

У цілому практичне вдосконалення реалізації процесуальних прав і обов'язків сторін у господарському процесі пов'язане з поєднанням трьох взаємопов'язаних чинників: чіткого нормативного регулювання, доктринального осмислення меж процесуальної свободи сторін та сталої судової практики, орієнтованої на ефективність і справедливість судового розгляду. Реалізація цих підходів дозволить забезпечити баланс між змагальністю, диспозитивністю та процесуальною дисципліною, що є необхідною умовою ефективного функціонування господарського судочинства в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 28.10.2025).
2. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII (у ред. Закону України від 03.10.2017) [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 28.10.2025).
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 28.10.2025).
4. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 12.03.2019 у справі № 918/361/18 [Електронний ресурс]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80462932> (дата звернення: 28.10.2025).
5. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 22.12.2020 у справі № 910/15398/18 [Електронний ресурс]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93811678> (дата звернення: 28.10.2025).
6. Комаров В. В. Господарське процесуальне право України : підручник / В. В. Комаров. Харків : Право, 2019. 448 с.
7. Штефан М. Й. Цивільний процес : підручник / М. Й. Штефан. Київ : Ін Юре, 2018. 536 с.
8. Фурса С. Я. Судові витрати у цивільному та господарському процесі : монографія / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. Київ : Алерта, 2017. 312 с.
9. Резнікова В. В. Зловживання процесуальними правами у господарському судочинстві // *Вісник господарського судочинства*. 2019. № 2. С. 45–52.
10. Світличний О. Г. Принципи господарського процесуального права України : монографія / О. Г. Світличний. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 368 с.
11. Бондаренко О. О. Процесуальний статус сторін у господарському судочинстві // *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 98–103.

12. Харитонов Є. О. Теорія процесуального права : навчальний посібник / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova. Одеса : Фенікс, 2019. 284 с.
13. Ярошенко О. М. Реалізація принципу змагальності у господарському процесі // *Юридична наука*. 2020. № 4. С. 61–67.
14. Луць В. В. Господарське право України : підручник / В. В. Луць. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 496 с.
15. Кравчук В. М. Процесуальні строки у господарському судочинстві // *Часопис цивільного і господарського процесу*. 2019. № 1. С. 112–120.